

G Ö N Ü L Ö N E Y

ANADOLU SELÇUK SANATINDA BALIK FIGÜRÜ

Balık motifi zengin Anadolu Selçuk figür tasviri dünyasında ufak bir yer tutar.¹ Taş kabartma, çini ve alçı malzeme ile işlenen balık figürleri ender olarak yalnız başına görülürler. Genellikle çift ve simetrik olarak tasvir edilmişlerdir. Balık figürünün çok zaman muhtelif rozet şekilleri, insan figürü veya çeşitli burç hayvanları ile birlikte verilmesi ilk plânda dikkatimizi çeker. Sadece Konya kalesine ait bir kabartma ve Kalehisar kazısında bulunan seramikler arasında bir balık figürü bu bakımdan istisna teşkil eder (Resim 1, 2, 3). Belki orijinal halinde Konya kalesi balıkları da başka motiflerle birlikte tasvir edilmişlerdir. Örneklerimizi guruplandırarak inceleyelim.

Yazı İle Birlikte Verilen Balıklar:

Konya İnce Minare Medresesi Müzesinde Env. No. 873 de kayıtlı olan bu balıklar 1.95×0.20×0.19 m. ebadında taşa yassı kabartma olarak işlenmişlerdir. İki taşın birbirinin devamı olduğu anlaşılmaktadır. Konya Lârende kapısından getirilmişlerdir. Selçuk figür tasvirleri karakterine uygun olarak çok stilize işlenmişlerdir. Kuyruk kısmı dışa, başlar içe gelmek üzere yerleştirilmişlerdir. Ağız ve göz hattından başka vücut detayı belli olmaz. Ortadaki kitabede tarih verilmektedir (1221 M.) (618 H.).

(٦١٨) سنة ثمانية عشر و ستمائة

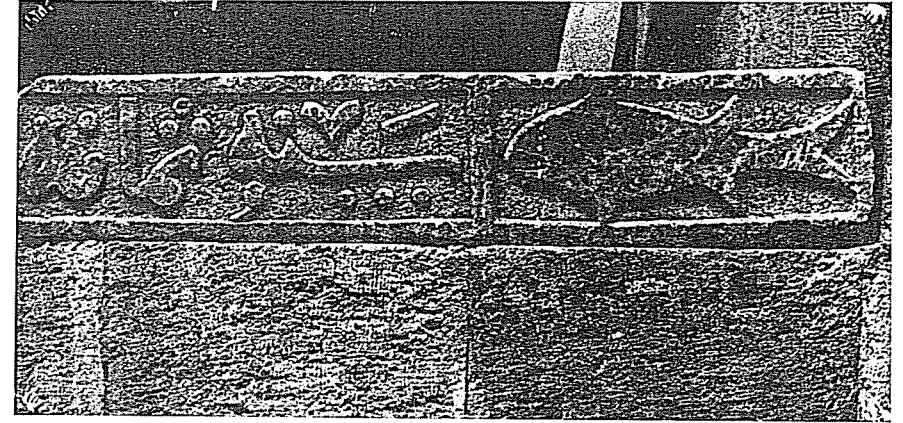
“Senetu Semaniyeti ve ‘aşere ve sittemie”

yazılıdır. (Resim 1, 2)

Kalehisar kazısında bulunan çok orijinal bir balık fragmanı sgrafito tekniği ile işlenmiş, yeşil sırlı bir seramik üzerinde yer almaktadır (Resim 3).

¹ Öney, G. Anadolu Selçuklularında Heykel-Figürlü Kabartma ve 14. - 15. asırlarda devamı. III. Cilt, 1966 Ankara, basılmamış doçentlik tezi.

Balığın baş tarafı kırıktır. Gövdesi üzerinde ters olarak soldan sağa doğru üst kısımda “el abd”, altta iki şerit arasında “Allah” yazılıdır.²



Res. 1: Konya kalesindeki balık.
Fig. 1: Fish Figure from Konya Fortress



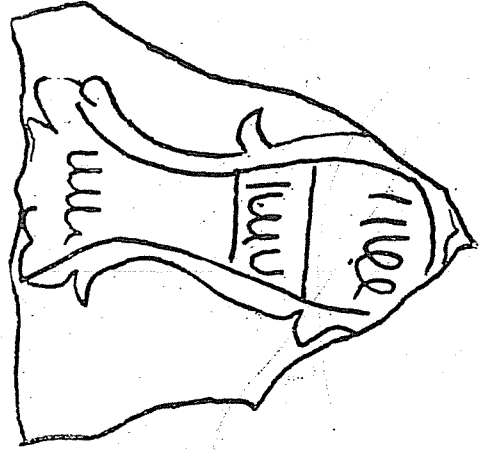
Res. 2: Konya kalesindeki balık.
Fig. 2: Fish Figure from Konya Fortress

Masal Hayvanı İle Birlikte İşlenen Balık Figürleri:

Anadolu Selçuk sanatında iki örnekte masal yaratıkları ile birlikte de balık figürü görmekteyiz (Ejderli Obaköy örneği bu guruba da girebilir.

² Aslanapa, O.: Keramiköfen und Figürliche Keramik aus Kalehisar. *Anatolica*, 1. Annuaire International pour les civilisations de l'Asie Antérieure. 1967. S. 138, Fig. 3, Abb. 5, 8

Resim 13). Balıkla ilgili en orijinal örnek Alâeddin Keykubad'ın yazlık sarayı, Beyşehir gölü kıyısındaki Kubadabad sarayında (1236 M.) bulunmuştur.³

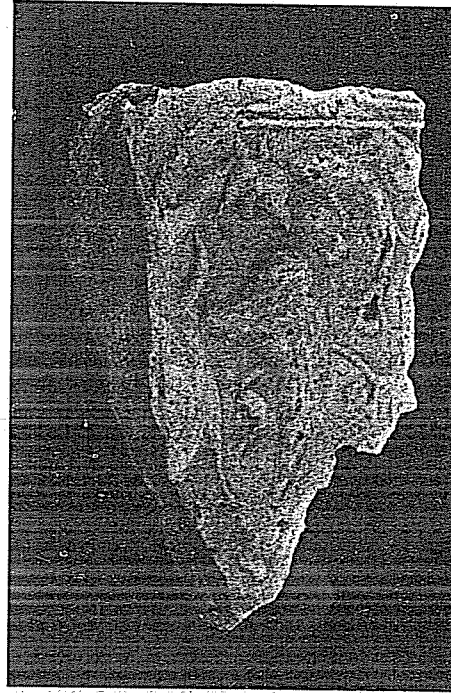


Res. 3. Kalehisar Seramiğinde balık.
Fig. 3: Fish Motif on the
Kalehisar Ceramic



Res. 4: Kubadabad sarayında
siren etrafında çift balık
Fig. 14: Sign of Zodiac: Crab,
Fish and Man Sitting Cross-Legged

1965 yılı Kubadabad kazısında bulduğumuz sır altı tekniği ile işlenmiş bir çini üzerinde siren ve altında üstünde birer balık görülmektedir. (Konya Karatay medresesi müzesinde, çininin çapı 23 cm.). (Resim 4). Siren gövde profilden, taçlı baş cepheden olarak işlenmiştir. Mavi ve patlıcan moru renkler ustalıkla bir arada kullanılmıştır. Balıklar hareketli kıvrımlarıyla canlı



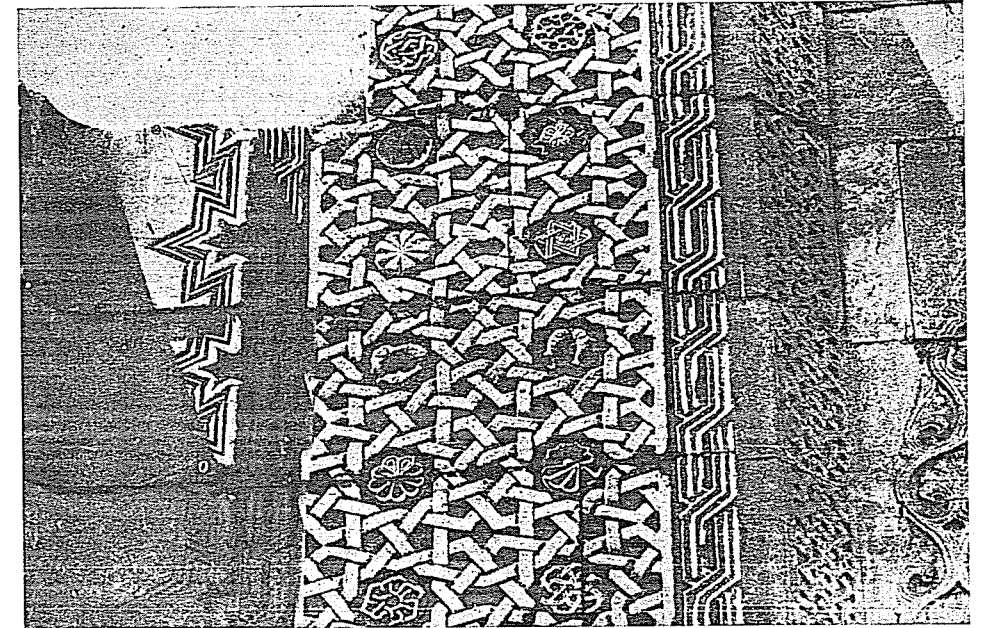
Res. 5: Felekabad sarayından çift başlı
kartal fragmanı ve balık.
Fig. 5: Fragment of Double-headed
Eagle and Fish from Felekabad Palace

işlenmişlerdir. Siyah arabeskli zemin üzerinde çok orijinal yarım palmetler dikkati çeker.

Konya Felekâbad sarayından (13. asır, Karatay medresesi müzesinde Env. No. 1015) bir alçı fragmanda yarısı kırık bir çift başlı kartal kabartmasının etrafında yine balık görülür. Balık arabeskler arasında kartal başı hizasında, kıvrık gövde ile silüet halinde verilmiştir. Kırık olan sol tarafta bir ikinci balığın yer almakta olduğunu tahmin ediyoruz (Ölçüler 0.12×0.15×0.05 m.). (Resim 5).

Rozetlerle Birlikte Tasvir Edilen Balıklar:

Aksaray Sultanhandâ iç portalde (13. asır, tamir kitâbesi 1278) sol tarafta, geometrik kafes örgüsünden ibaret geniş bordürün içinde 0.05 m. çapında çeşitli tip rozetler mevcuttur.⁴ Dikkatle bakıldığında bu rozetlerden or-



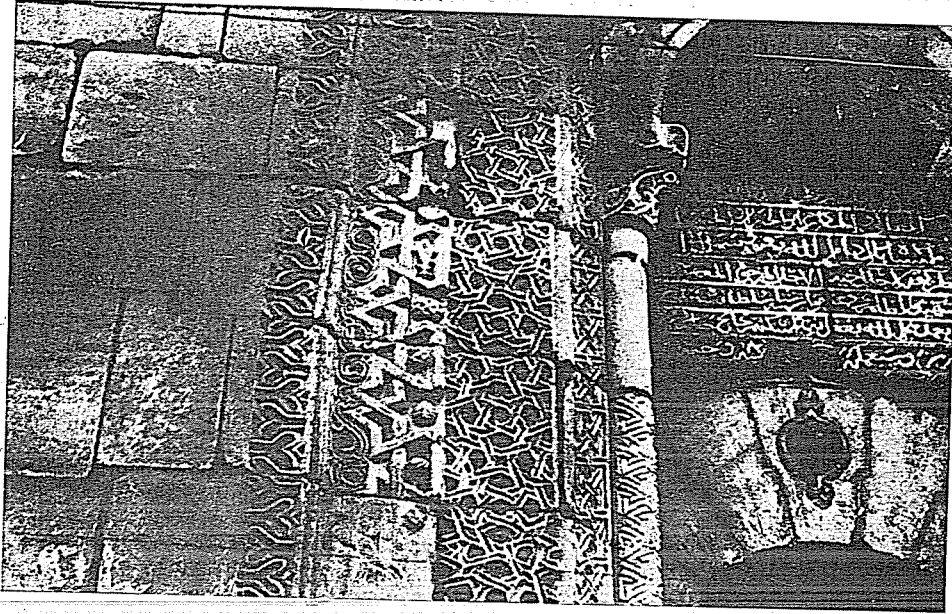
Res. 6: Aksaray Sultan han iç portalinde balık ve rozetler
Fig. 6: Fish Figures Inside Rosettes at the Portal of Aksaray Sultanhan

³ Otto-Dorn, K.-Önder, M. Kubad-Abad kazıları 1965 yılı ön raporu. Türk Arkeoloji dergisi XIV, 11-2. 1965 Ankara, Resim 7.

⁴ Selçuk portallerinde ve mihraplarında sık sık görülen rozetler de muhtemelen bu örnekler gibi gezegen tasviri olarak kullanılmıştır. Bak. Otto-Dorn, K. Die Kunst des Islam. Baden-Baden 1964. S. 148. Ayrıca bak. Öney, G. Artuklu devrinden bir ha-

tada sağdaki iki, soldaki ise üç balık seçilir. Balıklar birinin başı diğerinin kuyruğuna gelmek üzere yerleştirilmiştir (Resim 6).

Sivrihisar'da dekorasyonuyla tamamen Selçuk devri tezeyinat geleneğini devam ettiren Alemşah Türbesi portalinde sağ tarafta (1327-28)⁵ ufak bir



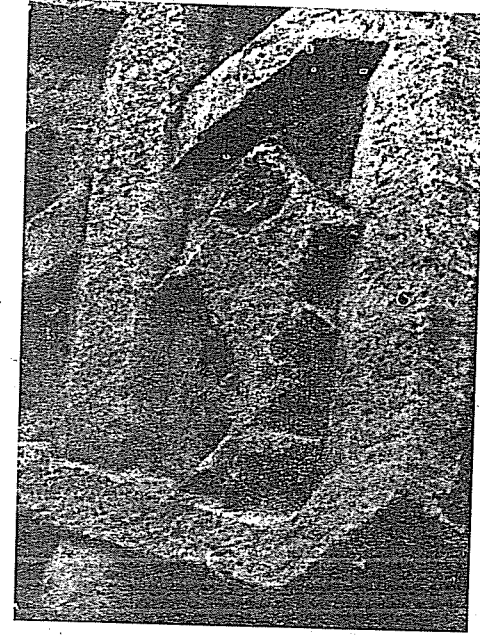
Res. 7: Sivrihisar Alemşah türbesi portalinde rozet ve balıklı bordür
Fig. 7: Edge Strip With Rosettes and Fish at the Portal of Alemşah Türbe in Sivrihisar.

balık figürü seçilir. (Resim 7, 8). Balık ikinci geometrik bordürde baş yukarı gelmek üzere yer alır (Ölçüler 0.12×0.08 m.). Bu geometrik bordür içinde yine muhtelif gezegenleri sembolize etmesi mümkün olan çeşitli rozetler görülür.

yat ağacı kabartması hakkında (Türkçe - Almanca), Vakıflar Dergisi VII, İstanbul 1967, ayrıca bak. Öney, G. Niğde Hüdavent Hatun Türbesi Figürlü Kabartmaları. Belleten, XXXI, 122, Nisan 1967, Ankara, s. 164.

Makalem baskıya verildikten sonra neşredilen Baer, E. "Fishpond ornaments on Persian and Mamluk metal vessels" Bulletin of the school of Oriental and African studies, University of London, Vol. XXXI, 1, 1968 makalede İslam metal işçiliğinde balıkların güneş rozeti ile birlikte tasvir edildiği çeşitli örnekler verilmektedir. Pl. VI-XIII.

⁵ Özalp, T. Sivrihisar Tarihi. Eskişehir, 1960 s. 72.



Res. 8: Sivrihisar Alemşah türbesi
Fig. 8: Fish Figure at the Portal of Alemşah Türbe in Sivrihisar.

Muhtelif Burç Hayvanları İle Birlikte Verilen Balıklar:

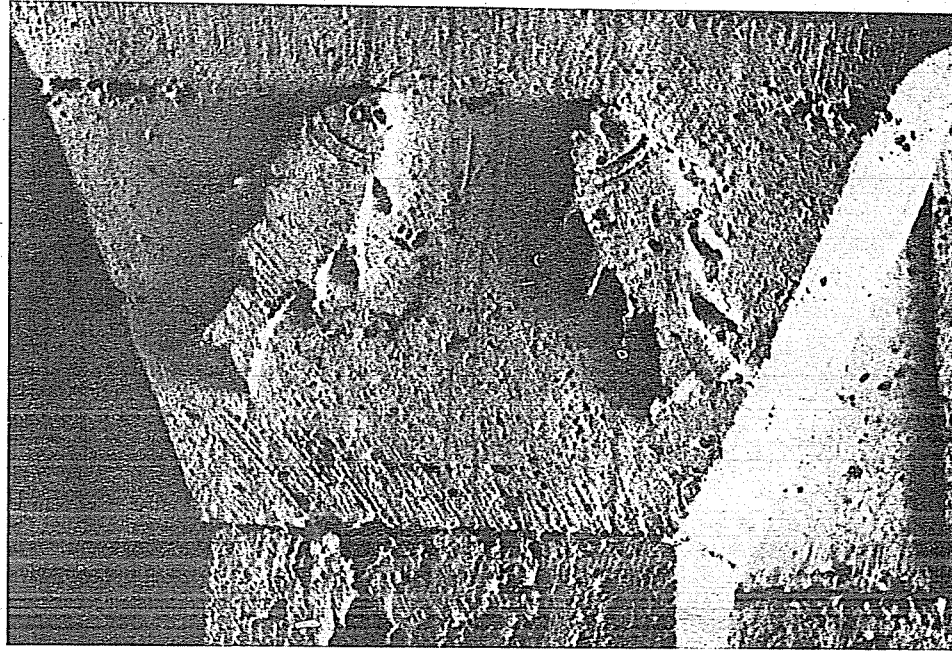
Denizli - Dinar yolunda Çardak köyü yakınındaki Çardak hanın kapalı kısmında orta sahanda, sağ tarafta, üçüncü ayağın sütun başlığında iki balık görülür. (Resim 9). Balıklar alçak kabartma olarak işlenmiş ve karşılıklı diyagonal, simetrik yerleştirilmişlerdir.⁶ Gayet stilize silüet halinde işlenmişlerdir. (Ölçüleri 0.25×0.05 m.). Hanın kapalı kısmında aynı sahanda birinci ayakta boğa başı, beşinci ayakta ise koyun başı kabartması yer almaktadır.⁷ Bu başlar da stilize ve yassı kabartma olarak işlenmiştir. Balıkla birlikte bu hayvanların da burç hayvanı olarak kullanıldığını biliyoruz.

Niğde Sungurbey Camisinde (1335 M.) doğu portalinde muhtelif takvim hayvanları işlenmiştir. Hayvanlar 14 cm. eninde helezonlu bir sarmaşık

⁶ Erdmann, K. Das Anatolische Karavansaray des 13. Jahrhunderts. Teil I, Text, Berlin 1961, no. 15. s. 60.

⁷ Aynı. Erdmann koyun başını insan başı olarak tanıtır.

meydana getirmek üzere sadece başları ile verilmişlerdir.⁸ Eyvan şeklindeki girintinin iki yan duvarında geometrik kafes ve yıldız motifli panonun dışındaki bordürde yer alırlar. (Resim 10, 11). Başların çoğu harab olduğundan



Res. 9: Çardakhan'da çift balık.
Fig. 9: Double Fish Figure at Çardakhan.

seçilmez. Sadece balık ve kuş figürleri bütün gövdeyle işlenmiştir. Balıklar sarmaşığa uyan kıvrık gövdeleri ile canlandırılmışlardır. Bariz olarak seçilirler. Bordürdeki hayvan başlarını oğlak, at, panter, antilop, ejder, boğa, tavşan, maymun, sıçan, köpek, arslan, koyun başlarına benzetebiliriz. Balık yan yüzde bir defa, sol yan yüzde beş defa kullanılmıştır. Belki sağ yan yüzde kırk olan kısımlarda daha fazla balık tasviri mevcuttu. Bu saydığımız hayvanlar Türk-Çin hayvan takviminde kullanılan hayvanlardır.⁹ Balık bu takvimde yer almadığı halde burda kullanılmıştır. İslâm el sanatlarında iki burç siste-

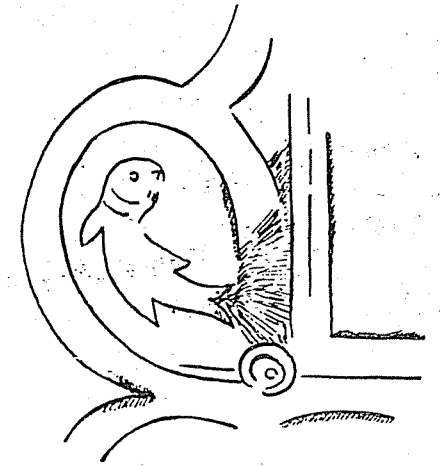
⁸ Gabriel, A. Monuments Turcs d'Anatolie I. Paris 1931, s. 131, Pl. X, IX, 2. Ayrıca bak. Otto-Dorn, K. Darstellungen des Turco-Chinesischen Tierzyklus in der Islamischen Kunst. Diez Armağanı, İstanbul 1963. s. 148, Resim 18, 19, 20.

⁹ Turan, O. Oniki hayvanlı Türk Takvimi. İstanbul 1941 s. 91 - 96.

mine ait hayvan figürlerinin bir arada kullanılmasına bilhassa İran Selçuklularının kakma metal işçiliğinde birçok örneklerde şahit oluyoruz.¹⁰



Res. 10: Niğde Sungurbey camisi portalinde takvim hayvanları ve balık.
Fig. 10: Calendar Animals and Fish at the Portal of Sungurbey Mosque in Niğde.



Res. 11: Niğde camisi portalinde balık
Fig. 11: Fish at the Portal of Sungurbey in Niğde.

Rozetler ve Burç Hayvanları ile birlikte verilen Balıklar :

Malatya Ulu Cami avlusunda Kırklar mezarlığından getirilmiş mermer bir mezartaşı üzerinde (Ölçüler 0.57×0.30×0.51 m.) üç girdap rozet ve bunların içinde sağdan sola doğru çift balık, boğa, koç tasvirleri görülmektedir

¹⁰ İran Selçuk sanatına ait gümüş kakmalı bir kalemdan üzerinde en tipik misallerden biri ile karşılaşırız. Burada ellerinde tuttıkları alâmetlerden kati olarak gezen tasviri oldukları anlaşılabilir bağdaş kurarak oturan figürler görülür. (1281). Kutuda ayrıca Türk - Çin hayvan takviminden hayvanların başları arabeskler arasına gizlenmiştir. Bak Otto-Dorn, K. Darstellungen des Turco-Chinesischen Tierzyklus in der Islamischen Kunst. Beiträge zur Kunstgeschichte Asiens in Memoriam Ernst Diez. Abb. 24, S. 131 - 165

(Resim 12). Aralarında neshî yazı dikkati çeker. Yazı stiline göre taşın 14. asırdan olduğunu tahmin ediyoruz. Hayvanlar Selçuk stiline uygun olarak



Resim 12: Malatya mezar taşında Burç hayvanları.
Fig. 12: Animals Representing the Signs of the Zodiac
and Fish on a Tombstone in Malatya

profilden yassı kabartma olarak işlenmişlerdir. Balıklı rozette figürler âdeta birbirlerini kuyruklarından ısırmakta ve çember meydana getirmektedirler. Hayvanların etrafında yer alan neshî yazılardan bir mânâ çıkmaz.

... ذوالجلا ل والا ...

Zü'l-celâl ve'l.....

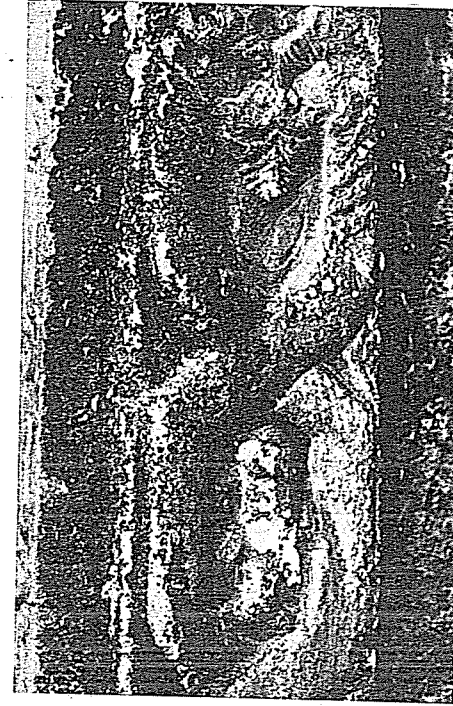
Yazısı okunur, devamı kırıktır.¹¹ Taşın sadece bir yüzü işlenmiştir.

Alanya Obaköy'de XIV. yüzyılın ikinci yarısından Obaköy medresesi portalinde balık, burç hayvanı ve rozet birleşiminin çok orijinal bir örneğini görmekteyiz.¹² (Resim 13 a, b). Girişin sol sövesinde eşik taşından başhya-

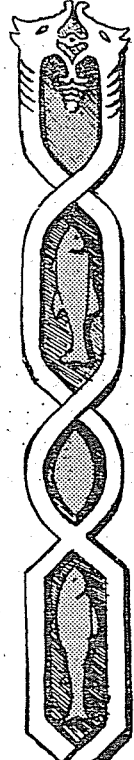
¹¹ Kitabeyi okumak lütfunda bulunan sayın Prof. Dr. Faruk Sümer'e teşekkürü borç bilirim.

¹² Sözen, M.: Oba Pazarı ve Çevresi Oba Medresesi. Sanat Tarihi Yıllığı 1964-65. İstanbul, s. 150, Resim 5, 6.

arak yükselen karşılıklı iki ejder figürü mevcuttur. Ejderler açık ağızları, çatal dilleri ile karşılıklı birbirlerine bakarlar.¹³ Üçer sivri dişleri, dışarıya dö-



Res. 13 a: Alanya Obaköy'de çift ejder ve gövdesi içinde balıklar.
Fig. 13a: Fish Figures Inside the Body of Dragon at Obaköy, Alanya.



Res. 13b: Alanya Obaköy'de çift ejder ve gövdesi içinde balıklar
Fig. 13b: Fish Figures Inside the Body of Dragon at Obaköy, Alanya.

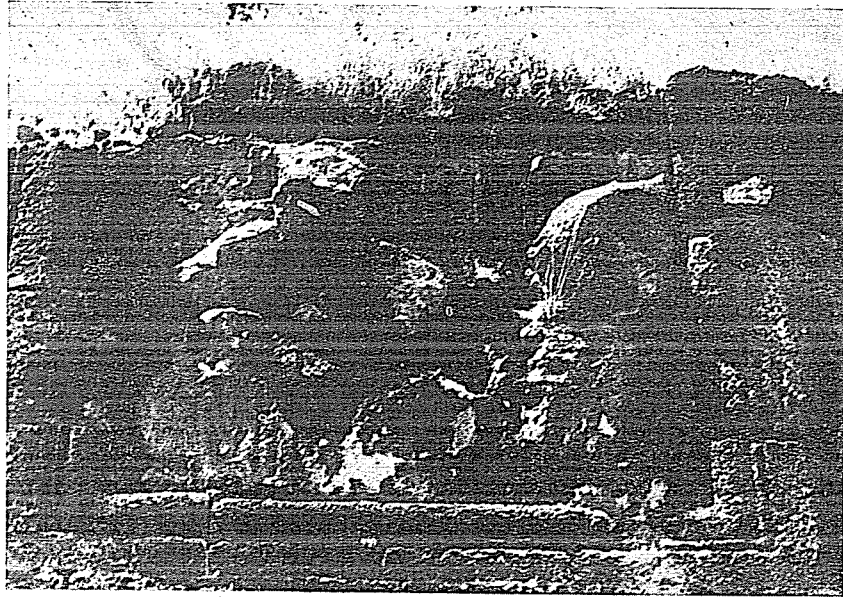
¹³ Bu tarz ejder tasvirleri Selçuk sanatı için tipiktir. Bak. Öney, G. Anadolu Selçuklarında Heykel ve Figürlü Kabartma... Cilt II, Kat. 154-169, Cilt III, Resim 167-182.

Ayrıca bak. Otto-Dorn, K. Türkische Grabsteine mit Figurenreliefs aus Kleinasien, Ars Orientalis III, 1959 Abb. 36, S. 70-75., Rice, T.T. The Seljuks. London 1961 s. 266 Konya kalesine ve Konya Alâeddin sarayına ait olan yukarıda bahsi geçen ejderler haricinde Kayseri Sultanhan mescidinde ve Kayseri Karatayhan portal giriş-eyvan kemerinde bulunan ejderler de tipik misallerdir. Bak. Erdmann, K. Das Anatolische Karavansaray... Teil I No. 26, Abb. 151, No. 32, Abb. 226, 231, 223, s. 122. Afyon'da Boyalı köyden Afyon müzesine getirilen bir Selçuk mezar taşı üzerinde bu guruptan en orijinal örneğe rastlarız. Burada birbirine dolanmış ejderler rozet şeklinde verilen güneşi tehdit etmektedirler. Bak. Otto-Dorn, K. Türkische Grabsteine... s. 63, Abb. 1, 2, 3, 4. Ani kalesinde (12. asır), Çankırı Hasbey darüşşifasında (1235) ejderler başka çift örneklerdir. Ahlat mezar taşlarında da görülürler. Çeşitli ejder hayvan kompozisyonları da bu gurubu zenginleştirir. (Selçuk ejder tasvirleri hakkında tarafımdan bir makale hazırlanmaktadır.)

nük helezonlar meydana getiren çeneleri, sivri kulakları, badem gözleri ile tipik Selçuk ejderlerine benzerler. Ejderlerin birbirlerine dolanan gövde boşlukları arasında köşeli kısımlarda balık figürü, yuvarlak olanlarda rozet gibi çıkıntılar seçilir. En alt kısım tahrib olduğundan buradaki kabartmanın balık olup olmadığı seçilmemektedir. Diğer ikisinde balıklar bariz olarak görülmektedir. Ejder başlarının altında ise bir palmet motifi seçilir. (Balıkların ölçüsü 0.12×0.03 m.).

İnsan figürü ile birlikte işlenen balıklar :

Bu gruptan en erken örnekleri Artukoğullarına ait Cizre köprüsü taş kabartmalarında görürüz (1164 M.). Cizre'nin güneyinde bugün Suriye topraklarında kalan Cezire-ibn Umar veya İbn Omar köprüsünün batı ayağında dikdörtgen panolar içinde sekiz adet yüksek kabartma burç tasviri görülür.¹⁴ Kabartmalar sekiz yüzlü ayakta kaide ile külâha geçiş kısmında yer almaktadır. Bazalt köprüde kabartmalı panolar beyaz kalker taşındandır. Bir panonun ölçüsü 0.20×1.00 m.dir. Köprü yakınındaki köy sebebi ile Yafes köprüsü



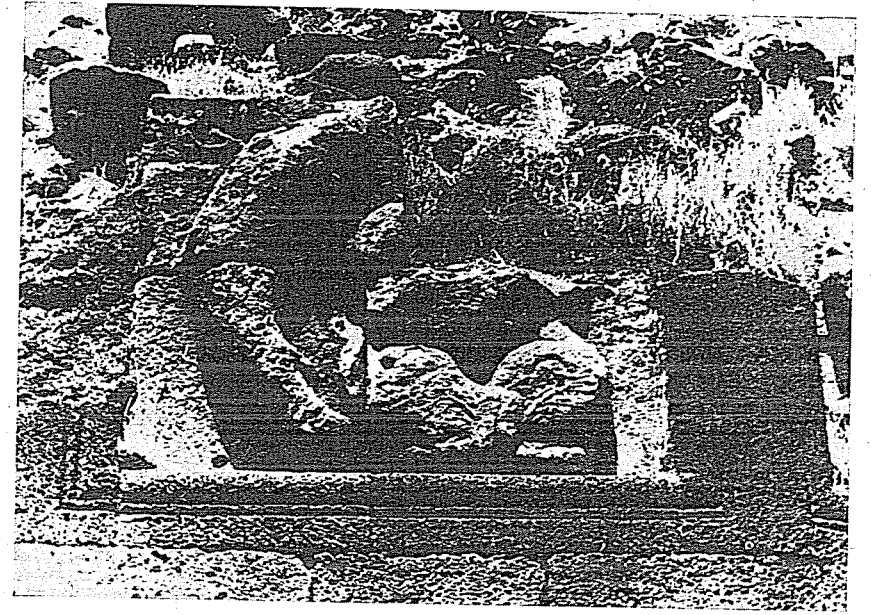
Res. 14 Cizre köprüsü'nde yengeç burcu, balık ve bağdaş kuran adam (Jüpiter)

Fig. 14 Scene Depicting Sign of Zodiac Crab with Fish and Man Sitting Cross-Legged (Jupiter)

¹⁴ Hartner, W. The pseudoplanetary nodes of the moon's orbit in Hindu and Islamic Iconographies. *Ars Islamica* Vol. V, 2 1938, s. 113.

Sagittarius gezegen deşil burçtur (yay burcu!)

diye bilinir. Köprü büyük ihtimalle 1164 tarihinde Musul Veziri Cemaeddin tarafından yaptırılmıştır.¹⁵ Köprü ayağında bağdaş kurmuş figürlerle sembolize edilen gezegenler ve ellerindeki alâmetlerle sembolize edilen burç'ar tasvir edilmiştir. Bunlar sağdan sola doğru sıra ile jüpiter, mars, güneş, venüs, merkür, ay, sagittarius'tur.¹⁶ Burçlar ise aynı sırayla terazi, yengeç, oğlak, arslan, balık, ikiz, boğa, yay'dır. Bizi ilgilendiren balıklı panolar yengeç (ikinci pano) ve balık burcudur (beşinci pano). Yengeç burcu panosunda dikdörtgen çerçeve içinde sağda büyük yengeç, solda cepheden tasvir edilmiş bağdaş kurmuş insan figürü görülmektedir (Resim 14).¹⁷ Yengeç kısıkaçları arasında kıv-



Res. 15 Cizre köprüsünde balık ve bağdaş kuran adam: (Venüs)

Fig. 15: Fish and Man Sitting Cross-Legged (Venus) from the Cizre Bridge.

rık gövdesi ile bir balık tutmaktadır. İnsan figürü ellerini beline dayamıştır. Sakallı ve uzun örgülü saçlıdır. Üstte çok aşınmış neshî kitabe seçilir. Burada tasvir edilen jüpiter gezegeni ve yengeç burcudur.

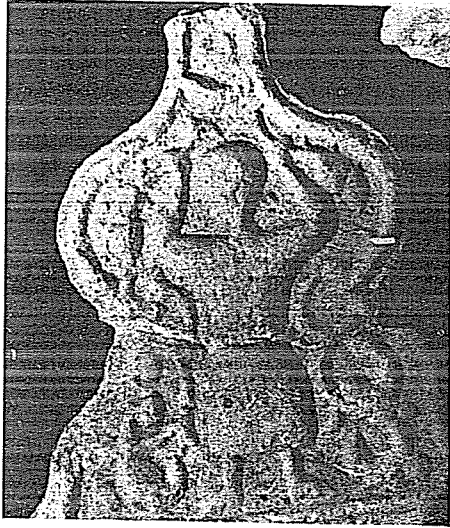
¹⁵ İbn ül Ezrak. *Tarih-ü Meyyafarıkın ve Amid*. H. 572. Varak 187 b-188 a. Bak Tunçdağ, F. Artukoğlu Sanatı. Ankara 1963, D.T.C. Fakültesi. Basılmamış doktora tezi. s. 109 - 113.

¹⁶ Hartner, W. aynı s. 113.

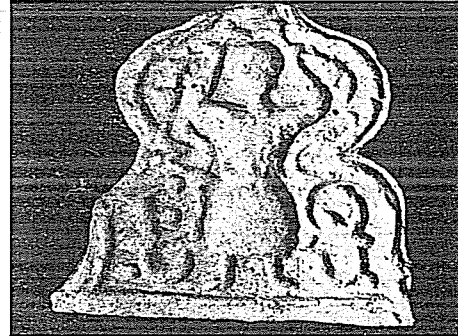
¹⁷ Selçuk devri islâm el sanatlarında buna benzer çeşitli örnekler görülür. Bak. Kühnel, E. *Islamische Kleinkunst*. Braunschweig 1963 Abb. 131, 141, Pope, A.U. aynı.

İkinci balıklı dikdörtgen panoda sağda bağdaş kurarak oturan insan figürü, solda gövdesi sağa doğru kıvrık, başı yukarı doğru gelmek üzere yerleştirilen balık kabartması görülür (Resim 15). Yüksek kabartma olarak yapılan tasvirlerden insan figürünün belden yukarısı kırık durumdadır. Balığın solunda üst kısımda neshî kitabenin birkaç harfi seçilir. Bu kabartma ile venüs gezegeni ve balık burcu tasvir edilmiştir.

Yine burç-gezegen olması gereken, insan figürü ile birlikte verilmiş balık figürü kabartmalarına Konya Alâeddin köşkü alçılarında rastlamaktayız (Resim 16, 17, 18). Konya İnce Minareli Medrese müzesinde Env. 11 de kayıtlı bu parçalar 1257-67 IV. Kılıçarslan devrine tarihlenmiştir, bizim tahminimize göre ise Alâeddin Keykubad devrinden olmaları gerekir.¹⁸ Biri kırık üç parça halinde olan bu alçalarda ölçüler 0.14×0.12 m., 0.12×0.11 m., 0.09×0.06 m. kalınlıklar 0.03 m.'dir. Her üç parçada, arabesk zemin üzerinde, cepheden ve havaya kalkık ellerinde balık tutan insan figürleri tasvir edilmiştir. Figürler Abbasilerin 9. asırdan Samarra'daki saray ve cami pencere,



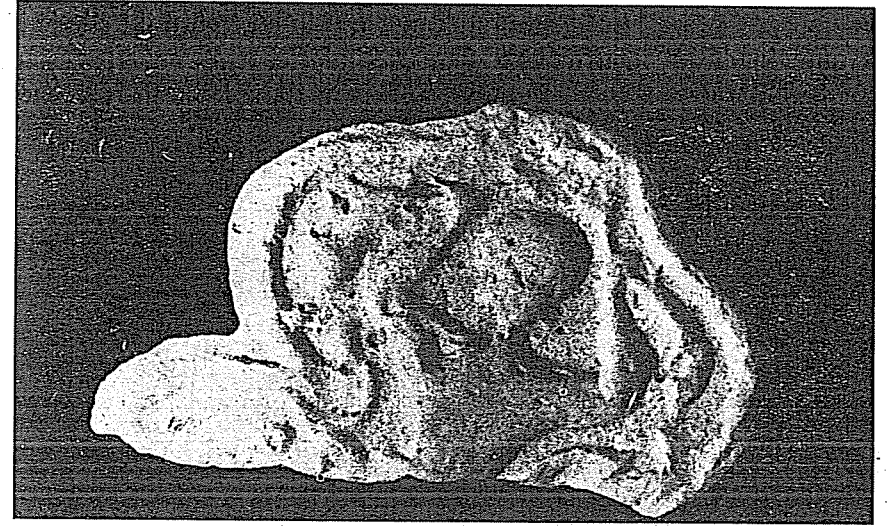
Res. 16: Konya Alaeddin köşkü alçısında ellerinde balık tutan insan
Fig. 16: Human Figure Holding Fish
(Stucco Work from Alaeddin Kiosk
of Konya)



Res. 17: Konya Alaeddin köşkü alçısında ellerinde balık tutan insan
Fig. 17: Human Figure Holding Fish
(Stucco Work from Alaeddin Kiosk
of Konya)

¹⁸ Sarre bu alçıları IV. Kılıçarslan devrine tarihler (1257 - 67) (Bak. Sarre, F. Der Kiosk von Konia, Berlin 1936, S. 36 - 37). 1966 yılı Kubadabad kazısında bulunan figür-lü alçılarla mukayese sonucu (1236 Alâeddin Keykubad) Konya Alâeddin Köşkü alçı-larının da aynı devirden olduğunu kabul edebiliriz.

niş sisteminde tipik olan dilimli kemerli nişler içinde yer almaktadır.¹⁹ İkinci parçanın tepesi, üçüncü parçanın tepesi ve alt kısmı belden itibaren kırık vaziyettedir. Kaftan giymiş olan figürler Selçuk sanatında alışılmış olan ör-



Res. 18: Konya Alaeddin köşkü alçısında ellerinde balık tutan insan.
Fig. 18: Human Figure Holding Fish (Stucco Work from Alaeddin Kiosk of Konya)

neklerin haricinde ayakta durmaktadır.²⁰ Başlarında Konya, Akşehir ve Kırşehir mezar taşlarındaki figürlerde olduğu gibi sarık vardır.²¹ Yüz ve elbise detayları seçilmez. Bacaklar hafif açık ve profilden verilmiştir. Balıklar kuy-

¹⁹ Samarra'da 9. asırdan bir Abbasi devri ev freskinde aynı şekilde elinde balık tutan figür görülür. Bak. Herzfeld, E. Die Malereien von Samarra. Bd. III, Taf. LII. Nişler için bak. Creswell, K.A.C. Early muslim Architecture II. Oxford 1940. Pl. 66, d; 67, b; 73, b.

²⁰ Anadolu Selçuklarında nadiren ayakta insan tasviri görülür. Kubadabad büyük saray kazısında yıldız çini üzerinde bir fragmanda, Antalya müzesinde Aspendos çinilerinden bir fragmanda bu motif görülür. Akşehir müzesindeki bir mezar taşında da ayakta duran kaftanlı insana rastlanır. Hasankeyf köprüsünde burç sembolü olarak verilen (1144 - 1175) figürler bu guruptan nadir örneklerdir. (Bak. Gabriel, A. Voyages Archeologiques dans la Turquie Orientale II, Paris 1940, s. 70 - 75, Fig 60 PL, XVI.) Diyarbakır müzesinde Cizre'den getirilmiş (12. asır) (Env. 386) bir taş üzerinde, Urfa'da Harran kapıda arslan figürleri önünde (13. sonu) ve İstanbul Türk ve İslâm eserleri müzesinde 2510 Env. No.lu taşda cenk sahnesini canlandıran iki figürde ayakta durma dikkati çeker. (Bak. Ogan, A. - Kühnel, E. İstanbul müzelerinde şaheserler, Resim 6, s. 161, Berlin - Leipzig 1928.

²¹ Eyice, S.: Kırşehir'de H. 709 tarihli tasvirli bir Türk mezartası. Ein H. 709 datierter türkischer Grabstein mit Menschen-Darstellung in Kırşehir. Resit Rahmeti Arat için, Ankara 1966, s. 218 - 223, resim 2, 3, 6, 11, 21, 23.

ruklarından tutulmuş başaşağı sarkıktır. Gövdeleri kavis meydana getirir. Arabeskli zeminde adeta yarım palmet yaprağına benzerler.

Bu guruptan en orijinal örnekleri çini sanatında görmekteyiz. 1965 yılı Kubadabad büyük saray kazısında bulduğumuz sır altı tekniği ile işlenmiş bir yıldız çini üzerinde bağdaş kurarak oturmuş insan figürü iki elinde birer balık tutmaktadır.²² Koyu mavi kaftan üzerinde içi siyah noktalı beyaz benekler, kollarda tiraz bandı görülür. (Resim 19). Başında serpuş ve etrafında



Res. 19: Kubadabad çinisinde ellerinde balık tutan insan figürü.
Fig. 19: Human Figure Holding Fish on Faience Tile from Kubadabad

hâle vardır. Uzun saç örgüsü seçilir. Figürün iki elinde tuttuğu balıklar diğerlerinin aksine başlar yukarı gelmek üzere yerleştirilmiştir. Gövdeleri kıvrılarak yükselir. Ortaları siyah, baş ve kuyruklar soldakinde koyu mavi, sağdakinde patlıcan morudur. Kubadabad'da büyük sarayda bulunan tamamı aynı şekilde olması gereken başka balık fragmanları da bulunmuştur. (Resim 20). Lüster tekniği ile işlenmiş yıldız çini parçalarında da balık figürüne rastlanmaktadır. (Bazıları belki yine siren figürünü çevrelemekteydi). Bu parça-

²² Bericht über die Grabung in Kubadabad (Oktober 1965). Archeologischer Anzeiger, Heft 2, 1966. Berlin.

Ayrıca Bak. Otto-Dorn, K. Die Menschliche Figur auf den Fliesen von Kubadabad. Baskıda. In Memoriam Kurt Erdmann, 1968, İstanbul.

lara dayanarak Kubadabad sarayında bu motifin sık sık tekrar ettiğini söyleyebiliriz.

Kubadabad örneklerini tanıdıktan sonra bugün Antalya Yivli minare medrese müzesinde bulunan Aspendostan getirilmiş, oradaki Selçuklu sarayına ait olan balık motifini de tamamlayabiliriz.²³ Motif, teknik, stil bakımından Kubadabad çinilerinin bir kopyası olan bu çinilerde de balık figürünün yaygın olduğunu tahmin edebiliriz.

Sonuçlar :

Yukarıdaki örnekleri tanıdıktan sonra balık motifinin Anadolu Selçuk sanatında ve devamında burç sembolü ve Türk - Çin takvimi hayvanı olarak kullanıldığını kabul edebiliriz. Malatya mezar taşında gezegen-burç hayvanı birleşiminin en sarıh örneğini görürüz. Aksaray Sultanhan ve Sivrihisar Alemşah türbesinde rozetlerle verilen bütün bir gezegen sistemi sadece balık burcuyla birlikte canlandırılmıştır. Çardakhan kabartmalarında özetli bir programla sunulan burç hayvanları Niğde Sungurbey camisi örneğinde daha zenginleşen bir kadro ile karşımıza çıkmaktadır. Enteresan olan husus balığın hem en iki hayvanlı Türk - Çin takvimi, hem de bugün kullanılan burç sistemi ile ilgili kabartmalarda kullanılmasıdır.

Obaköy örneğinde büsbütün orijinal bir kompozisyonla karşılaşıyoruz. Ortaçağda sekizinci ve dokuzuncu gezegen olarak kabul edilen Cauzehir bilindiği gibi düğümlü gövdeli, ejder başlıdır.²⁴ Tahminimize göre burada canlandırılan, gövdesinde yer alan rozet şeklindeki diğer gezegenler ve balıklarla (burçla) birlikte Cauzehir'dir. Böylelikle Obaköy'de burç-gezegen birleşmesi çok değişik orijinal bir şekilde sunulmaktadır.

Cizre köprüsü kabartmalarında insan figürü ile birleşen ve bariz olarak burç tasviri olarak kabul ettiğimiz örnekler Konya alçalarında ve Kubadabad çinilerindeki örnekleri de burç tasviri olarak aydınlatır. Bilindiği gibi balık takvimde balık burcunu sembolize eder. Astrolojik inanca göre bu burcu et-

²³ Aslanapa, O. Antalya müzesinde Selçuklu çinileri. Reşit Rahmeti Arat İçin, Ankara, 1966, s. 9, resim 6.

²⁴ Cauzehir hellenistik astrolojinin başından beri bilinir. Sekizinci ve dokuzuncu gezegen olarak kabul edilen Cauzehir farsçada timsahın başı ve kuyruğu anlamına kullanılır. İkinci mânası da gezegendir. Bu terim bugün modern astrolojide de kullanılır. Ayın çizdiği daire ile güneşin çizdiği daire iki noktada kesişir. Bu düğüm noktaları ejderin başı ve kuyruğu ile sembolize edilir. Hindu ve islâm astrolojisinde bu düğümler iki ayrı gezegen gibi kabul edilir. Bu sebeple gövdesi düğümlü, başı ve kuyruğu ejder başı ile son bulan ejder tasviri ile Cauzehir gezegeni sembolize edilmektedir. Daha önce bahsi geçen Konya kalesi ve köşkündeki ejderlerin de bu şekilde Cauzehir tasviri olması mümkündür. (Bak. Hartner, Willy. Aynı eser s. 113)

kide bulunduran venüs gezegeni olduğundan bazen bir arada tasvir edilirler. İran Selçuklularının el sanatlarında çeşitli örneklerden bildiğimiz gibi bir çok hallerde gezegenler bağdaş kurmuş figürlerle sembolize edilirler. Bu takdirde rozet-balık birleşimi ile insan figürü-balık birleşimi aynı maksatla kullanılmış tasvirlerdir. Selçuk devrinde bilindiği gibi astrolojik inanca büyük yer verilmekteydi. Tasvirlerimiz de bunu doğrulamaktadır. Yukarıdaki örneklerden gördüğümüz gibi bu tarz burç tasvirleri hem sivil hem de dinî mimaride yer almaktadır. Sivil mimarideki örnekler daha yaygındır.

Konya kalesi ve Kalehisar balıklarında astrolojik sembol olabilecek bir işaret görmüyoruz. Bu kabartmalarda kalenin balık burcunda tamamlandığı ifade edilmek istenmiş olabilir. İki balığın arasındaki kitabe 618 Hicri (1221) yılının verilmesi ile kale 1221 yılının balık burcunda tamamlandı denilmek istenmiş olabilir. Bir uzak ihtimal de balık kelimesinin etimolojisi ile ilgili olabilir. Orta Asya'da eski türkçede balık kelimesi şehir, ka'e, saray anlamında kullanılmaktaydı.²⁵ Orhon kitabelerinde sık sık şehir için balık kelimesinin geçtiği dikkati çeker.²⁶ Konya kalesinde veya saraylarda tasvir edilen balıkların şehri, kaleyi, sarayı sembolize etmesi de mümkün olabilir. Bu tez örnek azlığından ve kaynak yokluğundan bir tahmin olmaktan öteye gidemez.

Felekâbad alçısında ve Kubadabad çinisinde tanıttığımız çift başlı kartal ve siren figürlerinin de burçla ilgili olduğunu zannetmiyoruz. Balığın sayısız yumurtaları sebebiyle bereket, bolluk sembolü olarak kullanıldığını biliyoruz.²⁷ Bugün hâlâ modern Pakistan'da gelinlerin taktığı, evlenme sembolü

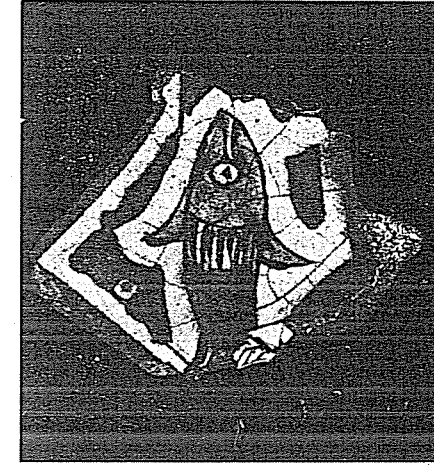
²⁵ Arat, R.R. Balık maddesi. İslâm Ansiklopedisi. Cüz 14, İstanbul 1950, s. 275, Barthold, W. Enzyklopedie des Islam: s. 645.

²⁶ Dip notu 25 aynı.

²⁷ Balık motifi Anadolu'da Erken Hristiyan, Ermeni, Bizans sanatında da yaygındır. Hristiyanlık sembolü olarak kullanılır. Mut yakınındaki Alahan (M.S. 5) ve Van yakınındaki Achtamar kilisesi balık figürleri (10. asır) buna örnektir. Bak. Verzone, P. Alahan Manastırı üzerine Bir İnceleme. İstanbul 1955. Resim 63, 64, 65, 65. Ayrıca Bak. Eyice, S., Büyük Balık Küçük Balığı Yutar. Türk Etnoğrafya Dergisi. Sayı VII, VIII, 1966, İstanbul, S. 5 - 7. Ayrıca bak. Gough, M.R.E. The Early Christians, London 1961, Fig. 32. İpsiyoğlu, M.Ş. Die Kirche von Achtamar. Mainz 1963, Abb. 12. İslâm sanatında bilhassa Selçuk'lar devrinde el sanatlarında balık figürüne rastlanır. Bak. Lane, A. Early Islamic Pottery: Fig. 74 a, 86 b, 91 a. Minyatür stilinde verilen minai seramiklerde tabiatte geçen sahnelerde göl, havuz, dere içinde üst üste ve yanyana sıralanmış stilize balıklar görülür. Bak. Pope, A.U. aynı eser Bd. V. Pl. 686, 687, 691 B, 692, 703, 708, 709, 715, 773. Fatımiler devrinde el sanatlarında balık figürü mevcuttur. (10 - 12. asır): Cam üzerine lüster boyalı tabak ve seramik vazo buna örnektir. Bak. Kühnel, E. aynı eser s. 219, Fig. 178. Koeçlin, R-Migcon, G. Islamische Kunstwerke. Berlin 1928, Pl. VII.

olarak kullanılan süs eşyalarında çift başlı kartalı ve balığı görmekteyiz.²⁸ Çift başlı kartal-balık, siren-balık birleşiminde bereket, bolluk, talih sembolünün kullanılmış olması mümkündür.²⁹

Genellikle burç sembolü olarak kullanılan balık motifi, aynı eserde girift muhtelif sembolik maksatlarla kullanılmış olabilir. Çok cepheli olan Selçuk figür sanatında başka figürlerde de bunun çeşitli örneklerini görmekteyiz.



Res. 20: Kubadabad çinisinde el ve balık fragmanı.

Fig. 20: Faience Tile Fragment with Hand and Fish from Kubadabad

²⁸ Cammann, S. Ancient Symbols in Modern Afghanistan. Ars Orientalis. II. 1957, s. 16 - 17, Fig. 4 - 7.

²⁹ Baer, E. "Fish-pond ornaments.....". Makalede balık - siren - güneş birleşimi tanıtılmaktadır (Fig. 6, 7, 10). Menakıby Sultan Sarı Saltık Gâzi destanına göre insan başlı kuşun kanatlarıyla yakaladığı balıklarla beslendiği ve bir adada yaşadığı belirtilmektedir (Baer, E. aynı. s. 20, 21). Makalede siren balıkla birlikte talih, ebedî hayat getirici olarak kabul edilir. s. 27.

G Ö N Ü L Ö N E Y

THE FISH MOTIF IN ANATOLIAN SELJUK ART

The fish motif has a small place in the rich world of figural description of Anatolian Seljuk Art.¹ Fish figures are found as reliefs on stones, on faience tiles and on stucco work but they are seldom encountered alone. Generally speaking, these motifs are shown as symmetrically placed pairs. It is striking to note that the fish motif is usually shown in connection with rosettes, together with human figures or with the various animals of the Zodiac. Two examples, one from the Konya fortress and the other on a ceramic found in Kalehisar form exceptions (Figs. 1, 2, 3). However it is possible that the fish from Konya were originally shown together with other motifs. It will be best if we classify the examples at hand and study them accordingly.

Fish Motifs Combined With Inscription:

These fish motifs have been carved as flat reliefs on two stone slabs measuring 1.95×0.20×0.19 m. (Konya, İnce Minare Medresesi Museum, Inv. no. 873). The two slabs constitute a unity; in their original position they must have been placed next to each other. These slabs have been taken from the Lârende Gate on the Konya city walls. The fish figures have been shaped in a highly stylized manner in conformity with the Seljuk tradition of figural representation. The tails of the fish project outward while the heads face each other towards the center. Except for the mouth and eye lines no details of the body are visible. The inscription at the center gives a date: 618 H (1221 A.D., Figs. 1, 2).

Fragment of fish figure on green glazed ceramic from the excavation at Kalehisar is a very original example rendered in sgraffito technique (Fig. 3). The head of the fish is broken. On the body we see the inscription "al abd" at the top written from left to right and the word "Allah" between two lines at the bottom.²

¹ Öney, G.: Anadolu Selçuklarında Heykel-Figürlü Kabartma ve 14. -15. Asırlarda Devamı. 3 Volumes, 1966 Ankara, Unpublished Habilitation Thesis.

² Aslanapa, O. Keramiköfen und Figürliche Keramik aus Kalehisar. *Anatolica I. Annuaire International pour les Civilisations de l'Asie Antérieure*. 1967. p. 138, Fig. 3, Abb. 5, 8

Fish Figures Represented In Connection With Mythical Animals:

In Anatolian Seljuk Art, we find fish represented together with mythical creatures in two examples (The Obaköy example may also be included in this group; Fig 13). The most typical example was found in Kubadabad, the summer palace of Alaeddin Keykubad along the shore of Beyşehir Lake³ (1236 A.D.) On an underglazed faience tile we have found in 1965 during the Kubadabad Excavations, there is a harpy figure with fish figures at the top and the bottom (Konya Museum of Karatay Medrese; diameter of tile 23 cm.) Fig. 4. The harpy figure has its body drawn in profile and its crowned head shown from the front. Blue and egg-plant violet colours have been used together in a very skillful manner. The fish are shown in a lively manner with their curved bodies. Interesting half palmettes on the black arabesque background add to the ornamental beauty of the tile.

A fish figure is found on a stucco fragment from the Felekabad Palace of Konya showing a double-headed eagle in relief form. The fish is located in the arabesque background next to the head of the eagle and is shown with a curved body in silhouette form. Probably, there was another fish on the missing lefthand side. (Size: 0.12×0.15×0.05 m.) Fig. 5.

Fish Motifs Found In Connection With Rosettes:

In the inner portal of the Sultanhan at Aksaray, (13th century A.D. Inscription put during repairs bears the date 1278) there are a number of rosettes of different types inside the wide bordering strip of ornamental geometric patterns.⁴ Upon close inspection, it is observed that two of these rosettes contain fish figures. These fish are placed in such a way that the head of one fish meets the tail of the other (Fig. 6).

³ Otto-Dorn, K. — Önder, M.: Bericht über die Grabung in Kubadabad (Oktober 1965) *Archeologischer Anzeiger*, Heft 2, 1966, Berlin. Abb. 7.

⁴ The rosettes frequently seen in the Seljuk portals and mihrabs have most probably been used to represent the planets. See Otto-Dorn, K. *Die Kunst des Islam*. Baden-Baden 1964, p. 148. Also see Öney, G. *Über eine Ortokidische Lebensbaum Darstellung*. (Turkish - German) *Vakıflar Dergisi VII*, İstanbul 1967 and Öney, G. *Die Figurenreliefs an der Niğde Hüdayent Hatun Türbe in Niğde* (Turkish - German) *Bulleten XXXI*, 122, 1967, Ankara. p. 164.

While this article was in print, an article called "Fish-pond ornaments on Persian and Mamluk metal vessels" published by E. Baer in the *Bulletin of the School of Oriental and African Studies, University of London*, Vol XXXI, 1, 1968. This article contains various examples of fish-sun rosette descriptions in Islamic metal art. PL. VI - XII.

At the portal to the Türbe of Alemşah in Sivrihisar there is a small fish figure on the right side (Figs 7, 8). This türbe (1327 - 28)⁵ has all the characteristics of the ornamental tradition of the Seljuk Period.

The fish figure is found on the second edge strip of geometrical pattern (Size: 0.12×0.08 m.). Within this strip of geometrical pattern there are a number of rosettes which may represent some of the planets.

Fish Figures Shown Together With Various Animals of the Zodiac:

Inside Çardak Han next to the Village of Çardak on the Denizli - Dinar Road, there are two fish figures on the stone capital of the righthand support at the nave (Fig. 9). These two fish have been carved on stone as flat reliefs and placed diagonally in a symmetrical way.⁶ They are highly stylized and shaped in silhouette form (Size: 0.25×0.05 m.). In the closed part of the Han at the same nave there is a bull's head on the first support and a sheep's head on the fifth support. These heads are also stylized and are carved in flat relief. We know that these animals are represented in the Zodiac alongside fish.

In the Sungurbey Mosque at Niğde (1335 A.D.) there are a number of animals of the Turco-Chinese calendar on the eastern entrance. These animals form a vine-like spiral band 14 cm. wide and are only represented by their heads.⁷ They are found in the edge strip bordering the panel woven with star motifs on the two side walls off the ivan-like niche (Figs. 10, 11). Since most of the heads have disintegrated, it is difficult to identify these animals. Only the fish and bird figures have been shown in full with their bodies. The fish are shown with curved bodies conforming to the vine-like spiral and are distinctly noticeable. The other animal heads on the border strip can be likened to heads of goat, horse, panther, antelope, dragon, bull, rabbit, mouse, dog, lion and sheep. The fish motif appears once on the righthand side and five times on the lefthand side. It is possible that there were more fish figures on the righthand side in disintegrated places. The above-mentioned animals are found in the Turco-Chinese animal calendar.⁸ Although fish is not a part of this calendar it has nevertheless been represented. In Islam handicraft we

⁵ Özalp, T. Sivrihisar Tarihi, Eskişehir, 1960, p. 72.

⁶ Erdmann, K. Das Anatolische Karavansaray des 13. Jahrhunderts, Teil I, Text, Berlin 1961, no. 15, p. 60.

⁷ Ibid. Erdmann describes the sheep's head as a human head.

⁸ Gabriel, A. Monuments Turcs d'Anatolie I, Paris 1931, p. 131, Pl. X, IX, 2. Also see Otto-Dorn, K. Darstellungen des Turco-Chinesischen Tierzyklus in der Islamischen Kunst, Diez Award, İstanbul 1963, p. 148, Figs. 18, 19, 20.

⁹ Turan, O. Oniki Hayvanlı Türk Takvimi. İstanbul 1941. pp. 91-96.

frequently see the figures of two different planetary systems used together, especially in the metal works of the Seljuks of Persia.¹⁰

Fish Figures Shown in Connection With Rosettes and the Animals of the Zodiac:

On a tombstone brought to the courtyard of the Ulu Cami of Malatya from the Kırklar Cemetery (Size: 0.57×0.30×0.51 m.) there are three whirlpool shaped rosettes and within these rosettes there are, from right to left, a double fish figure, bull and ram figures (Fig 12). Between these figures, neshî inscription is noticeable. The style of the inscription leads us to presume that the tombstone is from 14th century. The animals have been carved in profile and with flat reliefs in conformity with Seljuk style. In the case of the rosette with fish figures, figures seem to bite each other's tail and thus form a circle. It is impossible to extract some meaning from the neshî inscription around the animals. The slab is partly broken and only some words in the inscription are readable. Only one side of the tombstone has been carved.

In Obaköy, Alanya we find a very interesting example of fish, Zodiac animals and rosettes on the entrance to the Medrese of Obaköy¹¹ (Fig 13 a, b). At left side of the door, there are two dragon figures rising in an intertwined manner. The dragons face each other with open mouths, their forked tongues protruding. These dragons resemble typical Seljuk dragons with their pointed teeth, jaws forming spirals, pointed ears and almond-shaped eyes.¹² Between the intertwining bodies of the dragons fish figures

¹⁰ We observe one of the most typical examples on a silver inlaid pen holder belonging to Persian Seljuk Art. In this work, there are human figures sitting cross-legged and holding signs which distinctly show that they represent the planets (1281). The heads of animals from Turco-Chinese Calendar are shown in the arabesque background of the pen holder. See Otto-Dorn, K. Darstellungen des Turco-Chinesischen Tierzyklus in der Islamischen Kunst, Beiträge zur Kunstgeschichte Asiens in Memoriam Ernst Diez, Abb. 24, p. 131 - 165.

¹¹ Sözen, M.: Oba Pazarı Çevresi ve Oba Medresesi, Sanat Tarihi Yıllığı 1964-65. İstanbul, p. 150, Figs. 5, 6.

¹² This kind of dragon description is typical for Seljuk Art. See Öney, G. Anadolu Selçuklarında Heykel, Figürlü Kabartma... Vol. II, Katalog 154 - 169, Vol. III, Fig. 157 - 182. See also. Otto-Dorn, K. Türkische Grabsteine mit Figurenreliefs aus Kleinasien, Ars Orientalis III, 1959, Abb. 36, p. 70 - 75.

Rice, T.T. The Seljuks. London 1961, p. 266. Outside the above-mentioned dragon figures belonging to the Konya Fortress and the Alaeddin Palace of Konya, the dragons found in the Sultanhan Mescid and on the ivan-arch of the entrance portal of Karatayhan, Kayseri are typical examples. See Erdmann, K. Das Anatolische Karavansaray... Teil I, No. 26, Abb. 151, No. 32, Abb. 226, 231, p. 122. The most original example of this group is found on a Seljuk tombstone brought to Afyon Museum from Boyalıköy

are noticeable in the cornered spaces and rosette-like protrudings are observed in the round spaces. It is impossible to know if there was a fish figure in the rosette-like protruding at the very bottom because its surface has been badly damaged. However, on the other two "rosettes" fish figures are clearly visible. A palmette motif is seen below the dragon heads. (Size of the fish: 0.12×0.03 m.)

Fish Motifs Shown Together With Human Figures:

The earliest examples of this group are found in the stone reliefs of the Cizre Bridge from the Ortokid Period (1164 A.D.). On the western support of the Cezire-ibn Umar Bridge south of Cizre inside Syrian territory, there are eight pictorial representations carved in deep relief inside rectangular panels.¹³ These reliefs are found on the octagonal support between the footing and the arches. The bridge itself is built of basalt rock but the panels with reliefs are made of white limestone. The measurements of one panel are 0.20×1.00 m. The bridge is also called the Yafes Bridge because of the village of that name in the vicinity. The bridge was built most probably in 1164 A.D. by the Vezir of Musul named Cemaleddin.¹⁴ At the bridge support, planets have been symbolized by figures sitting cross-legged and the Zodiac by means of the signs they hold. These are, from right to left: Jupiter, Mars, Sun, Venus, Mercury, Moon and Sagittarius.¹⁵ The Zodiac symbols are, in the same sequence, scale, crab, goat, lion, fish, twins, bull and bow. The panels which interest us from the standpoint of our subject are the crab (second panel) and the fish (fifth panel). In the panel representing the crab, a large crab is shown at the righthand side of the rectangular frame and at the lefthand side a sitting human figure faces the onlooker (Fig 14).¹⁶ The crab is holding a fish between its arms. The human figure has his hands resting

near Afyon. Here, two intertwined dragons are threatening the Sun represented by a rosette. See Otto-Dorn, K. *Türkische Grabsteine...* p. 63, Abb. 1, 2, 3, 4. The dragons at the Ani Fortress (12th Century) and the dragons at the Hasbey Darüşşifa in Çankırı (1235 A.D.) are other examples of double dragons, which are also seen in the Ahlat tombstones. Various dragon-animal compositions enrich this group (The author of this article is preparing another article on dragon compositions in Seljuk Art.)

¹³ Hartner, W. The pseudoplanetary nodes of the moon's orbit in Hindu and Islamic Iconographies. *Ars Islamica* Vol. V, 2, 1938, p. 113.

¹⁴ İbn ül Ezrak. *Tarih-ü Meyyafarikin ve Amid*. H. 572. Varak 187 b-188 a. See also Tunçdağ, F. *Artukoğlu Sanatı*. D.T.C. Fakültesi. (Unpublished doctor's thesis). Ankara 1963, pp. 109 - 113.

¹⁵ Hartnar, W. op. cit. p. 113.

¹⁶ In Islamic handicraft of Seljuk Period, various similar examples are found. See Kühnel, E. *Islamische Kleinkunst*. Braunschweig 1963, Abb. 131, 141, Pope, A.U. op. cit.

on his waist. He is bearded and has long plaited hair. At the top there is a neshî inscription in a greatly worn condition. The planet Jupiter and the sign of Zodiac crab are represented in this panel.

In the second rectangular panel with fish, there is a sitting human figure on the right and on the left a fish whose body is curved towards the right and whose hand points to the top of the panel (Fig. 15). Both of these figures have been carved in deep relief but the top part of the human figure is broken. To the left of the fish, a few words of the neshî inscription are noticeable. This panel represents the planet Venus and the sign of the Zodiac: fish.

Another example which must denote Planet-Sign of Zodiac composition is found in the stucco work removed from the Alaeddin Köşk of Konya (Figs 16, 17, 18). These pieces which are now in the Muesum of İnce Minareli Medrese in Konya (Inv. No. 11) were dated to the reign of Kılıçarslan IV (1257 - 67 A.D.). However we think that they belong to the Alaeddin Keykubad period.¹⁷ These stucco pieces one of which is broken measure 0.14×0.12 m., 0.12×0.11 m. and 0.09×0.06 m. Their thickness is 0.03 m. On all three pieces human figures shown from the front hold a fish in their risen hand.¹⁸ These figures are placed in arched niches, typical of the windows in the Abbasid palaces and mosques of Samarra during the 9th century.¹⁹ The top of the second piece and the top and the bottom parts of the third piece are broken so that the portion of the figure below waist is missing. Unlike the usual examples in Seljuk art, these figures are shown standing.²⁰

¹⁷ Sarre dates these stuccos to the Kılıçarslan IV Period (1257 - 67). (See Sarre, F. *Der Kiosk von Konia*, Berlin 1936, p. 36 - 37). After comparing them with the figural stuccos found during the 1966 excavation in Kubadabad (1236 Alaeddin Kaikobad) we can conclude that the Konya Alaeddin Kiosk Stuccos are probably from the same period.

¹⁸ In a house fresco in Samarra dating to the Abbasid period, 9th Century, there is a similar figure holding a fish. See Herzfeld, E. *Die Malereien von Samarra*. Bd. III, Taf. LII.

¹⁹ Creswell, K.A.C. *Early Muslim Architecture II*. Oxford 1940 Pl. 66 d; 67 b; 73 b.

²⁰ In Anatolian Seljuk Art it is seldom that human figures are shown standing. The only example of a standing human figure found during the excavation of the Main Palace in Kubadabad was a fragment of a star-shaped tile. Another example is seen on a fragment from the Aspendos tiles in the Museum of Antalya. On a tombstone in the Museum of Akşehir, there is a standing human figure wearing a kaftan. The figures representing the signs of the Zodiac on the Hasankeyf Bridge (1144 - 1175 A.D.) are rare examples of this group. See Gabriel, A. *Voyages Archeologiques dans la Turqui Orientale II*, Paris 1940, pp. 70-75, Fig. 60 PL XLI. A stone slab brought to the Diyarbakır Museum from Cizre (12th Century, Inv. no. 386), the lion figures with men in front at the Harran Gate of Urfa (End of 13th Century) and the two figures on a

They have turbans on their heads like the figures found on the Konya, Akşehir and Kırşehir tombstones.²¹ The details of the faces and the costumes are not distinguishable. The legs are slightly parted and are shown in profile. The fish are held by the tail with the heads facing down and the bodies of the fish are curved, looking like half palmette leaves on the arabesque background.

The most unique examples of this group are found in the faience art. During the Kubadabad excavations of the Main Palace in 1965, we found an underglazed faience tile with a person sitting cross-legged and holding a fish in each hand.²² The dark blue kaftan is covered with white dots with black centers and the arms are tiraz bordered (Fig 19). There is a serpuş over the head and a halo around it. The hair is long and plaited. Contrary to other examples, the fish held by the man have their heads pointing up. The bodies rise in a curve. The middle part of the fish are black. The head and tail of the fish at the left are dark blue while the head and tail of the fish on the right side are egg-plant violet. In the Main Palace of Kubadabad, other fish fragments were discovered. The fish on these fragments must have been similar in their full form (Fig. 20). Fish figures are also seen in fragments of starshaped tiles prepared with luster technique. Some of these may have been shown together with harpy figures. Based on these findings, we can state that this motif is repeated often in the Main Palace at Kubadabad.

After studying the Kubadabad examples, we are in a better position to complete the fish figure brought to the Yivli Minare Museum in Antalya from the Seljuk Palace at Aspendos.²³ These tiles are copies of the Kubadabad tiles from the standpoint of motif, technique and style. We can, therefore, assume that the fish motif has been extensively used in these tiles too.

Conclusions:

After studying the above examples, we can conclude that the fish motif has been used as a symbol of the Zodiac and as a Turco-Chinese calendar

slab depicting a fight scene at the Museum of Turkish and Islamic Arts of Istanbul are examples of figures shown standing (See Ogan, A. - Kühnel, E. *Istanbul Müzele- rinde Şaheserler*, Fig. 6, p. 16. Berlin - Leipzig 1938.

²¹ Eyice, S. *Ein H. 709 datierter türkischer Grabstein mit Menschen Darstellung in Kırşehir: Reşit Rahmeti Arat İçin*, Ankara 1966, pp. 218 - 223, Figs 2, 3, 6, 11, 21, 23.

²² Otto-Dorn, K. Önder, M. *Bericht über die Grabung in Kobadabad (Oktober 1965)* *Archaeologischer Anzeiger* Heft 2, 1966 Berlin. See also Otto-Dorn, K. *Die Menschliche Figur auf den Fliesen von Kubadabad*. In *Memoriam Kurt Erdmann*. (In print) 1968. İstanbul.

²³ Aslanapa, O.: *Antalya Müzesinde Selçuklu Çinileri. Reşit Rahmeti Arat İçin*. Ankara 1966, p. 9, Fig. 6.

animal in the Anatolian Seljuk Art. The tombstone at Malatya represents the most distinct example of Planet-Sign of Zodiac composition. At the Aksaray Sultanhan and the Alemşah Türbe of Sivrihisar, a whole planetary system has been shown inside the rosettes together with only one sign of the Zodiac, namely the fish. The animals of the Zodiac are represented in "summary form" on the Çardakhan reliefs but they appear in richer detail at the Sungurbey Mosque of Niğde. The interesting point is the fact that fish has been shown both in conjunction with the twelve animals of the Turco-Chinese calendar and the pictorial representation of the Signs of the Zodiac as they are used today.

In the Obaköy example, we are confronted by a most unique case. As it is well known, Cauzehir was known as the eighth or ninth planet during the Middle Ages and it was represented by a dragon with a knotted body.²⁴ We think that the figure in this case represents Cauzehir together with other planets and fish. This constitutes a very special and different example of Planet-Sign of Zodiac composition. The examples encountered at the Cizre Bridge clearly represent the Signs of Zodiac shown in connection with human figures. Furthermore, these examples shed light on the stucco works of Konya and the faience tiles of Kubadabad and help to establish the relationship of these works to the Signs of Zodiac. Fish represents one of the signs in the calendar. Since according to astrological belief, the planet Venus is considered to affect this sign of the Zodiac, fish and Venus are sometimes shown together. There are various examples in which the planets are shown by means of human figures sitting cross-legged (like in the Cizre Bridge). It can thus be concluded that rosette-fish compositions have been used with the same purpose. During the Seljuk Period, astrological beliefs were rather strong. The above-mentioned examples confirm this fact. As it will be noted in studying the works presented in this article, these representations are encountered both in civilian and religious architecture. However application in civil works is more extensive.

In the case of the fish figures belonging to the Konya fortress we do not find any sign that would signify any connection with astrological symbols. However, the presence of the fish figures might denote that the fortress was completed during the time of this Sign of Zodiac. In the inscription between

²⁴ The orbit of the Sun and the orbit of the Moon intersect at two points "knots"; these points are symbolized by the head and the tail of the dragon. In Hindu and Islamic Astrology, these two points of intersection or "knots" are accepted as two different planets. For this reason, the dragon figure with a knotted body and with dragon head represents the Planet Cauzehir. (See Hartner, W. *op. cit.* p. 113.)

the two fish the date 618 H (1221 A.D.) is given. This may signify that the fortress was completed under this Sign of Zodiac. Another remote possibility is that the presence of the fish figures is related to the etymology of the word "fish". In old Turkish in Central Asia the word fish was used to signify cities, fortresses and palaces.²⁵ In Orhon inscriptions frequent reference is made to cities by the word "fish".²⁶ The fish figures found in the Konya fortress or in palaces may be the symbol of the city, fortress or palace. However, this thesis is merely an assumption due to the scarcity of such examples and due to the lack of sources to back it.

We do not think that the double-headed eagle and harpy figures found in the stuccos of Felekabad and the faience tiles of Kubadabad are related with the Signs of Zodiac. On the other hand, we know that fish, with its countless eggs, was used as a symbol of fertility and abundance. It is possible that double-headed eagle-fish and harpy-fish compositions symbolized fertility, abundance and luck.²⁷

The fish motif which is generally used as a symbol of the Zodiac may also have been used in connection with other complex symbolic representations in the same work. We see similar examples in other motifs of the rich and many-sided Seljuk figural art.

²⁵ Arat, R.R. Balık. İslam Ansiklopedisi. Cilt 2, Cüz 14. İstanbul 1950, p. 275. Barthold, W. Enzyklopaedie des İslam. p. 645.

²⁶ Ibid.

²⁷ The fish motif as a Christian symbol has been extensively used in Anatolia during the Early Christian, Armenian, and Byzantine Periods. The Fish Figures at Alahan near Mut (5 th. Century A.D.) and at the Achtamar Church (10 th Century A.D.) are such examples. See Verzone, P. Alahan Manastırı Üzerine Bir İnceleme, İstanbul 1955, Figs. 63, 64, 65, 67. See also Eyice, S. Büyük Balık Küçük Balığı Yutar. Türk Etnografya Dergisi. No. VII, VIII, 1966. İstanbul, pp. 5 - 7. Gough, M.R.E. The Early Christians, London 1961, Fig. 32. İpşiroğlu, M.Ş. Die Kirche von Achtamar. Mainz 1963, Abb. 12.

In Islamic Art, especially during the Seljuk Period, fish figures are encountered in handicraft. See, Lane, A. Early Islamic Pottery. Figs. 74 a, 86 b, 91 a. On Nature scenes painted on minai ceramics, stylized groups of fish are shown in ponds, lakes, and streams, all presented in miniature style. See Pope, A.U. A Survey of Persian Art. Vol V. Pl. 686, 687, 691 B, 692, 703, 708, 709, 715, 773. Fish Motifs are seen also in the Fatimid handicraft. See. Kühnel, E. op. cit. p. 219, Fig. 178, and Koeclin, R. — Migeon, G. Islamische Kunstwerke. Berlin, 1928, Pl. VII.

In E. Baer's article "Fish-pond ornaments....." fish-sun composition is represented (Fig. 6, 7, 10). The ancient Ottoman epic Menaçibi Ghazawati Sultan Sari Saltıq Ghazi refers to a human-headed bird living on an island and feeding on fish which it catches with its wings. (Baer, E. op. cit. pp. 20, 21). According to Baer, harpy together with fish is considered to bring luck and eternal life. p. 27.

M Ü N İ R A K T E P E

ÂBİDE VE SAN'AT ESERLERİMİZE ÂİT TÜRK TÂRİHLERİNDE MEVCUT BİLGİLER

Osmanlı türklerinin târihine âit ana kaynaklardan mühim bir kısmı anônim tevârih-i âl-i osmanlar, şehnâmeler, zafernâmeler ve hususî mâhiyet-te hazırlanmış olan târihler ile nihayet daha sonraki devirlerde ortaya çıkan vak'anüvislerin kaleme aldığı vekayî'nâmeler teşkil etmektedir. Hâlen bu eserlerin, çok az bir kısmı hâric, hemen hepsi eski harflerle yazına veya basma olarak, kütübhânelerimizde, yâhud Avrupa'nın başlıca kitabluklarında bulunmaktadır. İçlerinde siyâsî târihimize olduğu kadar, teşkilât, san'at ve edebiyata yâni kültür târihimize dâir de gayet bol bilgiyi ihtiva eden bu kaynaklar, henüz bugünkü yazı şekline çevrilemediği için, bir çok kimselerin istifâdesinden uzak, fâidesiz birer eşya hâlinde durmaktadırlar. Diğer taraftan gün geçtikçe, bunlardan fâide temin edecek olanların da sayısı azalmaktadır. Bu itibarla biz târihcilere ve târih sahasında yayın ile meşgul olan müesseselere yeni bir görev düşüyor demektir. O da millî varlığımızı bugünkü nesle intikal ettirebilmek amacı ile bahis konusu eserleri, daha sür'atli bir şekilde, bu sahada çalışan gençlerin ve meraklıların anlayabileceği bir hâle getirmektir. Şüphesiz bu iş büyük külfet ve masraflara mâl olacak bir mes'eledir; fakat her türlü imkânı sağladıktan sonra, bu hususta faaliyete geçmeyi düşünmek de, kanaatimizce bizleri her gün biraz daha geri bırakmakta ve geciktirmektedir. Bu itibarla biz bu yazımızda, küçük ölçüde ve kısmî şekilde olsa dahi, aynı dâvanın üzerinde durmak ve fâideli olmak amacı ile Breslau Üniversitesi profesörlerinden Dr. Friedrich Giese'nin 1922 yılında Breslau'da yayınladığı "*Tevârih-i âl-i Osman*"¹ adlı eseri ele alarak, onun içinde mevcut san'at

¹ Osmanlı Devleti'nin ilk devirlerinden bahseden bir kısım tarihlerin yazarları belli olduğu halde, bir kısmınınki de belli değildir. Diğer taraftan yazarları belli olanlar arasında dahi büyük nüsha farkları görmekteyiz. Bu itibarla bahis konusu eserler üzerinde araştırma yapmak ayrı bir çalışma konusudur.

Tevârih-i âl-i Osman nushaları, bunların Türkiye ve dünya kütübhânelerinde hangi numaralarda buldukları, istinsah tarihleri, birbirile olan karşılaştırması ve nihayet basılma şekilleri hakkında Çiftcioğlu Nihâl Atsız geniş bilgi vermiştir. Bak. **Osmanlı Tarihleri: I. (Aşıkpaşaoğlu Ahmed Âşıkî, Tevârih-i âl-i Osman)**, İstanbul 1949, s. 83/5.